SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL

MISTAGOGIA[1]

Care explică ce simbolizează cele ce se săvârşesc în Sfânta Biserică în timpul Liturghiei

INTRODUCEREA TRADUCĂTORULUI

Sfântul Maxim Mărturisitorul s-a născut în anul 580, dintr-o familie nobilă, nu în Constantinopol, cum se credea înainte, ci într-un sat din Golan, aşa cum arată "Viata" lui, publicată în limba siriacă în 1973. Rămas orfan la 9 ani, a fost încredinţat unei mănăstiri din Palestina, dominată de gândirea origenistă şi evagriană [2]. La 614 se retrage la o mănăstire din Chrysopolis (Skutari de azi), de pe ţărmul răsăritean al Bosforului, de unde, după 10 ani, se mută la mănăstirea Sfântul Gheorghe, din Cyzic. La 626 e silit să plece de aici din cauza unei incursiuni a perşilor.

După ce a trecut prin Grecia şi Egipt, se aşază pentru mai multă vreme într-o mănăstire din Cartagina. Aici are, la anul 646, celebra dispută cu fostul şi viitorul patriarh al Constantinopolului, Pyrrhus. Căci, pe la 634, Sfântul Maxim devenise principalul apărător al Ortodoxiei împotriva ereziei monotelite. La 649 îl vedem la Roma, unde are rolul hotărâtor în pregătirea şi desfăşurarea unui sinod care, sub papa Martin I, condamnă monotelismul. În 653 Sfântul Maxim şi papa Martin sunt aduşi cu forţa la Constantinopol. În 655 e condamnat aici de un sinod, pentru opoziţia lui fată de monotelismul susţinut de politica imperială, şi e trimis în exil la Bizya, în Tracia. În anul 656, respingând încercarea împăratului Constantin II de a-l câştiga pentru monotelism, prin episcopul Teodor de Bitinia, trimis în acest scop la Bizya, Sfântul Maxim este adus iarăşi la Constantinopol, unde, după noi încercări zadarnice de a-l face sa renunţe la opoziţia lui, este torturat şi trimis din nou în exil, la Terebesis, în Tracia.

---

[1] *Migne, P.G. t. 91, col. 657-718.* Traduderea a fost realizată de Pr. Prof. Dr. D. Stăniloae, iar lucrarea a fost tipărită sub numele: Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia, cosmosul şi sufletul, chipuri ale Bisericii*, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 2000. Introducere, traducere şi note de Pr. Prof. Dr. D. Stăniloae.

[2] La Olivier Clement, *Sources. Les mystiques* chrestiens des *origines,* Paris, Stock, 1982, p. 332.

În 662 este adus încă o dată la Constantinopol. După alte încercări de a-l câştiga de partea poziției imperiale, un sinod îl anatematizează pe el, pe ucenicul lui, Anastasie, şi pe un alt Anastasie, apocriziarul Romei la Constantinopol. După ce tuturor acestora li se taie limba şi mâna dreaptă. Sfântul Maxim a fost trimis într-un nou exil, pe coasta orientală a Mării Negre. Acolo a murit la 13 august 662, la vârsta de 82 de ani, epuizat de torturi şi de bătrânețe, rămas până la moarte monah, deşi de mai multe ori i se oferise, dacă va renunța la opoziție, scaunul de patriarh. Pe drept cuvânt, el poarta apelativul de "Mărturisitorul, fiind unul dintre cei mai mari teologi şi, în acelaşi timp, un martir ai dreptei învățături despre Mristos.

În timpul petrecerii la Cyzic a compus prima grupă a scrierilor sale: *Primele epistole adresate lui Ioan Cubicularul,* între care cea mai importantă este: *Despre iubire* (P.G., 91, 393- 408); *Cuvânt ascetic* (P.G., 90, 911- 958); *Capetele despre dragoste* (P.G., 90, 959 - 1073); *Cele 700 capete despre cunoaştere* (editată de Epifanovici, la Kiev, în 1917). Această grupă de scrieri tratează despre viața duhovnicească, după autori anteriori: Evagrie, Marcu Ascetul. Diadoh al Foticeii.

În perioada dintre 626-634 a alcătuit a doua grupă de scrieri duhovniceşti. Dar acum el aprofundează bazele teologice ale acestei vieți.

Încă de pe când era la Cyzic pusese baza părții a doua a operei sale: *Despre diferite locuri cu multe şi adânci înțelesuri din Sfinții Dionisie şi Grigorie (Ambigua* P.G., 91, 1032 - 1417). De la 634 a compus şi prima parte a acestei opere, în care dă o explicare ortodoxă expresiei lucrarea teandrică a lui Iisus Hristos, folosită de Dionisie Areopagitul, împotriva interpretării ei de către erezia monotelită, care apăruse de curând. Tot din această perioadă, dar după partea întâi a scrierii menționate, datează scrierile: *Explicare la Tatăl nostru* (P.G., 90, 743 - 768), *Cele 200 capete despre teologie şi iconotnia întrupării, Despre cunoaştere* (P.G., 90, 1083 - 1146) şi, de asemenea, *Quaestiones ad Thalasium* (P.G., 90, 743 -768) şi *Mystagogia* (P.G., 91, 658 - 718).

Oferim aici traducerea *Mystagogiei,* sau explicare a Bisericii şi a Liturghiei.

Cronologia ei, ca de altfel a întregii opere a Sfântului Maxim, nu a fost încă precis fixată, numai spațiile temporale mai largi ale scrierilor lui a încercat să le fixeze conjectural Hans Urs von Balthasar *(Die „Gnostischen Centurien" des Maximus Confessor,* Fr. i. Br. 1941, p. 149 ş.u.); el pune *Mystagogia* în strânsă legătură cu scrierea *Ambigua*, care probabil a fost întocmită pe la anul 630, înainte în orice caz de angajarea sa in disputa monotelită, deoarece nu se constată în ea asemenea preocupări.

Nu intenționăm să expunem aici o analiză şi o interpretare a ideilor Sfântului Maxim cu privire la Biserică şi la Sfânta Liturghie. Aceasta nu se poate face decât în legătură cu tot sistemul teologic şi mistic al marelui gânditor şi mărturisitor, răspândit în întreaga sa operă. Poate că o asemenea expunere îşi va găsi locul mai potrivit ca introducere la o viitoare publicare a unora dintre scrierile sale principale.

E destul să atragem deocamdată atenția cititorilor asupra caracterului bisericesc al cosmosului, în concepția Sfântului Maxim, concepție care, pătrunzând în sufletul poporului român, a primit o formă atât de plastica în *Miorița.* Se vorbeşte în Ortodoxie mult despre aceasta viziune, cu baze patristice la Dionisie Areopagitul, cu care Srantul Maxim este înrudit în cugetare, el având însă o originalitate proprie. Justele şi profrundele idei despre prezența totului în părți, despre caracterul nou pe care îl primeşte întregul organic, spre deosebire de simpla sumă a părților, au inspirat fundamental pe Nicolae Cusanul, ale cărui idei sunt actualizate într-un sistem deosebit de interesant de către filosoful modern al comunității, Simeon Frank, în *La connaissance et l'etre.*

La Maxim Mărturisitorul avem în germene indicat duhul comunitar al Bisericii adevărate, păstrat de Ortodoxie, duh chemat să dea timpurilor care vin soluția superioară a problemelor sociale.

Tot în *Mystagogie* aflăm o psihologie şi o mistică, despre care vom încerca să arătăm cât de mult corespund, ca genială anticipație, cu vederile mai noi şi mai juste asupra omului, de pildă cu acel caracter de întreg pe care îl reprezintă orice stare sufletească *(Ganzheitstruktur),* sau cu sensul transcendent şi, de asemenea, comunitar al vieții spirituale.

MISTAGOGIA

Care explică ce simbolizează cele ce se săvârşesc în Sfânta Biserică în timpul Liturghiei

Cuvânt înainte

Mi-ai arătat limpede Prea Cinstite, prin experienţa însăşi, cum *"se face înţeleptul şi mai înţelept, folosind orice prilej, iar dreptul îşi sporeşte ştiinţa"* (Prov. 9, 9), după dumnezeescul proverb. M-ai învăţat astfel cu fapta, în chip prea înţelept, ceea ce ne dă să înţelegem Scriptura.

Căci, auzindu-mă odată povestind în treacăt cele ce mi le făcuse cunoscute un mare şi înţelept în cele dumnezeeşti bătrân despre Sfânta Biserică şi despre Sfânta Liturghie săvârşită în ea, mi-ai cerut stăruitor îndată să-ţi pun în scris povestirea acestora. Voiai să ai cuvântul scris ca un leac împotriva uitării şi ca ajutor al amintirii, căci ziceai că vremea o subjugă pe aceasta şi o jefuieşte pe nesimţite de bunurile ce se află în ea şi şterge cu totul întipăriturile şi icoanele. De aceea amintirea are lipsă în orice caz de un mijloc de înnoire prin care puterea cuvântului viu poate păstra neatinsă şi nemicşorată amintirea bunurilor. E cu mult mai înţelept ca în loc de a auzi simplu ceva să cauţi şi să păstrezi statornic cele numite. Aceasta o ştie, desigur, tot cel ce se ocupă cu îndeletnicirea nobilă a cugetării şi nu e cu totul străin de prietenia cu ea.

La început am făcut totul ca să scap de această îndatorire (spun adevărul). Nu fiindcă nu aş fi voit să vă împlinesc după putere dorinţa, ci fiindcă nu m-am împărtăşit de harul care ridică pe cei vrednici la o astfel de destoinicie şi fiindcă nu am nici puterea şi obişnuinţa de a înfăţişa asemenea lucruri. Căci am o educaţie simplă şi sunt cu totul neiniţiat în cuvinte măiestrite, care au farmecul numai în sunetul lor. Şi ştiu că mulţi se bucură mai ales de ele, mărginindu-şi plăcerea la auzul lor, chiar dacă nu este în ele adeseori nimic vrednic de cinste în privinţa adâncimii. Şi, ca să spun şi mai adevărat, mă temeam să nu profanez prin sărăcia cuvântului meu înalta descriere şi înţelegere a celor dumnezeeşti, pe care mi-a descoperit-o acel fericit bărbat.

Dar la urmă, cedând forţei iubirii, care este mai tare ca toate, am primit de bună voie porunca, preferând, de dragul ascultării, să fiu luat în râs pentru îndrăzneală şi învăţătură, decât să fiu socotit că nu vreau să vă ajut la tot binele, prin amânarea mea. Am aruncat deci grija pentru felul de a spune lucrurile asupra lui Dumnezeu, Care singur face minuni. *"Căci El dă omului cunoştinţă, iar celor bâlbâiţi le dezleagă limba"* (Ps. 93, 10; Înţelep. 10, 11). De asemenea celor ce se află la strâmtoare le deschide o ieşire şi *"ridică de la pământ pe cel sărac, iar pe*

cel lipsit îl înalță din gunoi" (Ps. 113, 7)*;* adică ridică din cugetul trupesc şi din urdorile rău mirositoare ale patimilor, pe cel sărac cu duhul sau pe cel săracit de păcat şi de deprinderea în el; sau dimpotrivă, pe cel stăpânit încă de legea trupului şi de patimi, şi de aceea sărac şi lipsit de harul virtuții şi al cunoştinței.

Dar, fiindcă simboalele celor ce se săvârşesc la Sfânta Liturghie au fost lămurite în înțelesul lor spiritual, potrivit cu înalta lui înțelegere, de către preasfântul şi cu adevărat descoperitorul celor dumnezeeşti Dionisie Areopagitul, în lucrarea despre Ierarhia bisericească, cuvîntul meu nu va expune aceleaşi lucruri, nici la fel ca el. Căci ar fi o îndrăzneală nemăsurată şi o nebunie să încerce aceleaşi lucruri ca el cel ce nici nu-l poate cuprinde sau înțelege pe acela, sau să înfățişeze ca ale sale tainele arătate numai de acela prin Duhul. Vom înfățişa numai atâtea câte au fost lăsate de acela, ca uşor de înțeles şi de alții, spre a fi expuse spre întărirea dorinței după cele dumnezeeşti. Numai pe acelea prin care se face cunoscută şi înțeleasă lumina celor săvârşite în biserică potrivit cu puterea fiecăruia, lumină ce atrage la sine pe cei cuprinşi de dor. Aceasta, ca să nu rămână fără ocupație cei de după el toată vremea vieții de acum.

Căci atunci nu vor dobândi acea înțelegere spirituală ca plată pentru lucrare, în viața cea duhovnicească, care să le întoarcă dinarul duhovnicesc şi împărătesc, furat la început de cel viclean prin amăgire, în urma călcării poruncii.

Mărturisesc că nu voi spune toate cele descoperite de acel bătrân în chip tainic; nici cele spuse, cum au fost înțelese şi înfățişate de el. Căci acela, pe lângă că era filosof şi dascăl a toată învățătura, prin bogăția virtuții şi prin osteneala îndelungată şi pricepută cu cele dumnezeeşti, se făcuse slobod de lanțurile materiei şi de închipuirile ei. Ca urmare avea mintea luminată de razele dumnezeeşti şi de aceea în stare să vadă îndată cele ce nu se văd de cei mulți. De asemenea avea rațiunea tălmăcitoare întocmai a celor văzute de minte, nefiind împiedicată de nici o pată a patimilor, asemenea unei oglinde, şi de aceea putând să poarte şi să grăiască fără ştirbire cele ce nu pot fi înțelese de alții. De aceea auzitorii lui puteau să vadă tot înțelesul purtat în cuvânt, şi toate cele spirituale li se arătau curat în tot înțelesul şi le puteau primi, fiindu-le procurate prin mijlocirea cuvântului. Eu voi înfățişa numai câte păstrez în amintire şi câte pot să le înțeleg în chip mai întunecos şi să le spun şi mai întunecos, dar cu evlavie, prin harul lui Dumnezeu, care luminează cele întunecoase. De altfel, nu cred că veți socoti, voi care ştiți să judecați drept, că pot să înțeleg şi să grăiesc altfel decât pot de fapt înțelege şi grăi şi decât harul de sus descoperă fiecăruia, potrivit cu puterea de primire a celui providențiat, chiar dacă Cel ce dă harul şi învață este atotînalt. Căci a cere lucruri egale de la cei neegali în virtute şi cunoştință îmi pare că nu este departe de ceea ce fac cei ce încearcă să arate că luna luminează egal cu soarele şi se silesc să le facă pe acestea, care sunt cu totul deosebite, la fel în toate. Ceea ce este cu neputință.

Ne va călăuzi deci Dumnezeu în cele ce vom spune şi vom cugeta, singura Rațiune a celor ce cugetă şi sunt cugetate şi singurul Cuvânt al celor ce grăiesc şi

sunt grăite, şi singura Viaţă a celor ce trăiesc şi primesc viaţă; El Care este şi se face tuturor toate pentru cele ce sunt şi se fac, dar nu este şi nu se face pentru Sine Însuşi nimic, în nici un chip, din cele ce sunt şi se fac, ca unul ce prin fire nu este compus şi nu este împreunat cu nimic din cele ce sunt şi de aceea mai degrabă primeşte să I se spună că nu este, fiind mai presus de existenţă. Căci, dacă ne este cu adevărat necesar să ştim că este o deosebire între Dumnezeu şi făpturi, trebuie să ne dăm seama că afirmarea Celui mai presus de existenţă stă în negarea celor ce există, şi afirmarea celor ce există este una cu negarea Celui ce este mai presus de existenţă. Mai trebuie să ne dăm seama că amândouă atributele, adică atât existenţa cât şi neexistenţa I se potrivesc Lui în chip propriu, şi totuşi, nici unul nu I se poate da în chip propriu. Amândouă I se potrivesc Lui în chip propriu, cel dintâi afirmând existenţa lui Dumnezeu ca unul ce este cauza celor ce sunt, iar cel de-al doilea negând, prin depăşire supremă, că este cauză celor ce sunt. Dar totodată nici unul nu I se potriveşte în chip propriu, deoarece nici unul nu înfăţişează o afirmare despre ceea ce este după fiinţă şi fire Cel căutat. Căci Cel ce nu este legat cu nimic prin fire pe temeiul cauzei, nici cu existenţa, nici cu neexistenţa, Acela nu are nimic apropiat nici dintre cele ce sunt şi se spun, nici dintre cele ce nu sunt şi nu se spun. Acela are existenţa simplă, necunoştibilă, tuturor neapropiată, cu totul de netălmăcit şi dincolo de orice afirmare şi negare. Atâta despre aceasta. Acum să trecem la tema cuvântului nostru.

Capitolul I

CUM ŞI ÎN CE CHIP SFÂNTA BISERICĂ ESTE ICOANA ŞI CHIPUL LUI DUMNEZEU ?

Sfânta Biserică este aşadar, cum zicea acel fericit bătrân, după un prim înţeles spiritual, chip şi icoană a lui Dumnezeu, ca una ce are aceeaşi lucrare ca El, prin imitare şi închipuire.

Dumnezeu, după ce a făcut şi a adus toate la existenţă cu putere nesfârşită, le susţine, le adună, le cuprinde şi le strânge întreolaltă si la Sine prin purtarea de grijă, atât pe cele cugetabile cât şi pe cele supuse simţurilor. Ţinându-le în jurul Său, ca pricină, început şi scop, pe toate cele care sunt distanţate întreolaltă după fire, le face să concorde întreolaltă prin unica putere a relaţiei faţă de El, ca început. Prin aceasta toate sunt aduse la identitatea nestricată şi netulburată a mişcării şi a fiinţării, nici un lucru nerăzvrătindu-se şi nedezbinându-se la început faţă de altul în temeiul deosebnirii după fire sau mişcare. Toate există în împreunare cu toate fără confuzie, în temeiul legăturii unice şi indisolubile în care le ţine începutul şi cauza unică, şi al pazei, căci legătura aceasta domoleşte şi acoperă toate relaţiile particulare văzute în toate după firea fiecărui lucru, nu

alterându-le şi desfiinţându-le şi făcându-le să nu mai fie, ci covârşindu-le şi arătându-se mai presus de toate cum apare întregul faţă de părţi, sau mai bine zis cauza întregului, în temeiul căreia se arată şi există atât întregul cât şi părţile întregului. Acestea arată întreaga cauză strălucind mai presus de ele şi precum soarele supraluminos acoperă firea şi lumina stelelor, aşa cauza acelora le acoperă existenţa lor, ca a unor lucruri cauzate. Căci precum părţile există propriu-zis şi se cunosc din întreg, asa există şi se cunosc din cauză cele cauzate, şi particularitatea lor ia odihnă când, fiind îmbrăţişate de referinţa faţă de cauză, sunt străbătute de ea şi primesc cu totul calificarea ei, prin puterea cea unică a relaţiei faţă de ea, precum s-a spus. Astfel Dumnezeu, Care este în măsură infinită mai presus de toate, fiind toate în toate, va fi numai El singur văzut de cei curaţi la înţelegere, când mintea, cugetând contemplativ sensurile lucrurilor, va sfârşi la Dumnezeu Însuşi, ca la cauza, începutul şi scopul ultim al naşterii şi devenirii tuturor, şi ca la sânul adânc şi nedepărtat al întregului cuprins.

În acelaşi chip şi Sfânta Biserică a lui Dumnezeu ni se arată făcând aceleaşi lucruri cu noi ca şi Dumnezeu, imitându-L cum imită o icoană modelul său. Căci sunt mulţi şi nesfârşiţi la număr cei ce fac parte din ea şi sunt renăscuţi şi recreaţi în duh: bărbaţi, femei şi copii, despărţiţi şi foarte deosebiţi după gen şi înfăţişare, după neamuri şi graiuri, după viaţă, vârstă, păreri,meşteşuguri, chipuri, moravuri şi aptitudini, după ştiinţă şi slujbe, după soartă, caracter şi deprinderi. Dar tuturor Biserica le dă deopotrivă o singură formă şi numire dumnezeească, adică existenţa şi numele de la Hristos; şi o sigură şi neîmpărţită relaţie prin credinţă, simplă şi fără părţi, care nu lasă să fie cunoscute relaţiile cele multe ale fiecăruia, nici măcar că sunt, din pricina raportării şi concentrării universale a tuturor spre ea. În temeiul acestuia nici unul nu este câtuşi de puţin despărţit prin nimic de ceea ce-i comun, ca să fie de sine. Toţi există împreună unii cu alţii şi sunt uniţi prin unicul har şi unica putere simplă şi neîmpărţită a credinţei. *“Căci era în toţi,* zice*, o inimă şi un suflet“* (Fapte 4, 32), precum din felurite mădulare este şi se cunoaşte un singur trup, vrednic de Hristos Însuşi, Care este cu adevărat Capul nostru; *“în Care,* zice dumnezeescul apostol, *nu este bărbat, nici femeie, nici iudeu, nici elin, nici tăiere împrejur, nici netăiere împrejur, nici barbar, nici scit, nici rob, nici slobod, ci toate şi în toate El“* (Gal. 3, 28) Acesta le închide toate în Sine prin unica putere simplă şi nesfârşit de înţeleaptă a bunătăţii, ca un centru al unor linii drepte pornite din El, în calitatea de cauză şi putere unică şi simplă, nelăsând să se despartă începuturile lucrurilor odată cu capetele lor finale şi circumscriind în cerc extinderile lor şi adunând la Sine Însuşi distincţiile lucrurilor făcute de El. Şi aceasta o face ca să nu se înstrăineze cu totul între ele şi să se învrăjbească creaturile şi făpturile aceluiaşi Dumnezeu, nemaiavând în jurul a ce şi unde să-şi arate iubirea şi pacea şi identitatea întreolaltă, şi să fie primejdie ca însăşi existenţa lor să cadă în nefiinţă, prin despărţirea de Dumnezeu.

Prin urmare, Sfânta Biserică este icoană a lui Dumnezeu, precum s-a spus, ca una ce înfăptuieşte aceeaşi unire ca Dumnezeu între cei credincioşi, chiar dacă

cei unificați în ea prin credință sunt deosebiți după însuşirile lor şi sunt din diferite locuri şi feluri. Este aceeaşi unire pe care o înfăptuieşte şi Dumnezeu Însuşi în chip neamestecat între ființele lucrurilor, îndulcind şi aducând la identitate deosebirea dintre ele, precum s-a arătat, prin raportarea lor la El şi prin unirea cu El, ca pricină, început şi scop.

Capitolul al II-lea

CUM ŞI ÎN CE FEL SFÂNTA BISERICĂ ESTE ICOANĂ A COSMOSULUI, CONSTÂND DIN FIINȚE VĂZUTE ŞI NEVĂZUTE ?

După un al doilea înțeles spiritual, spunea, Sfânta Biserică a lui Dumnezeu este chip şi icoană a întregului cosmos, constând din ființe văzute şi nevăzute, având aceeaşi unitate şi distincție ca şi el. Ca edificiu, biserica - fiind un singur locaş - se deosebeşte totuşi după forma ei spațială, împărțindu-se în locul destinat numai preoților şi liturghisitorilor, pe care îl numim "ieration" [3] şi în cel lăsat pe seama întregului popor credincios, pe care îl numim "naos". Dar este una după ipostas, neîmpărțindu-se şi ea însăşi deodată cu părțile ei, din pricina deosebirii acestora întreolaltă. Dimpotrivă, dezleagă şi părțile însele de deosebirea arătată prin numirile lor, făcându-le să se raporteze la ceea ce este una în ea şi înfățişându-le pe amândouă identice întreolaltă. Căci fiecare din aceste două este reciproc celeilalte ceea ce este aceea pentru sine însăşi. Naosul este ieration în potență, inițiat şi sfințit prin ducerea sa până la sfârşitul acțiunii de inițiere şi sfințire. Iar ierationul este un naos actualizat, având-l pe acela ca început al acțiunii de inițiere şi de sfințire, care stăruie ca una şi aceeaşi prin amândouă.

Tot aşa şi totalitatea lucrurilor aduse de Dumnezeu la existență prin creație, se împarte în cosmos inteligibil, constând din ființe spirituale şi netrupeşti şi în cosmosul acesta sensibil şi corporal, țesut grandios, din multe forme şi naturi. Prin aceasta e ca un fel de altă biserică a lui Dumnezeu, nefăcută de mâini, indicată cu înțelepciune de aceasta, care e făcută de mâini. Această totalitate are ca ieration cosmosul de sus, destinat puterilor de sus, iar ca naos pe cel de jos, la îndemâna celor sortiți să trăiască o viață legată de simțuri.

Dar iarăşi cosmosul e unul şi neîmpărțit cu toată deosebirea părților sale. Dimpotrivă, el înfățişează şi deosebirea părților, provite din însuşirile caracteristice fireşte fireşti, făcându-le să se raporteze la unitatea şi neîmpărțirea

[3] Acesta este, după toată probabilitatea, spațiul în care este aşezată masa altarului, căreia sfântul Maxim pare a-i spune simplu altar. Din această scriere, care e pentru multe elemente şi momente ale Liturghiei şi ale locaşului bisericesc cel mai vechi document informativ (de pildă pentru Intrarea mică şi mare) s-ar părea că spațiul altarului nu era încă atât de total izolat de naos, ca mai târziu. De aceea stăteau acolo nu numai liturghisitorii, ci şi ceilalți preoți. A se vedea cu privire la timpul introducerii zidului despărțitor între spațiul altarului şi naos detalii la Karl Holl, *"Die Enstehung der Bilderwand in der griechischen Kirche",* în "Gessammelte Aufsatze zur Kirchengeschichte", II Der Osten, 2, Halbband, Tubingen, Mohr, 1929, p.22 şi urm.

sa. Astfel le vădeşte ca fiind una cu el şi întreolaltă în chip neamestecat, fiecare din ele străbătând întreagă în cealaltă şi amândouă împlinindu-l pe el cum împlinesc părţile un întreg şi el împlinindu-se prin ele ca întreg, în chip unitar şi integral. Căci întreg cosmosul inteligibil se arată în întreg cosmosul sensibil, în chip tainic prin formele simbolice, celor ce pot să vadă; şi întreg cel sensibil există în cel inteligibil, simplificat în sensurile minţii. În acela se află acesta, prin sensuri; iar în acesta acela, prin figuri. Iar lucrarea lor este una, cum ar fi *"o roată în roată"*, după cum zice minunatul văzător al lucrurilor mari Iezechiel, vorbind, cred, despre cele două lumi (1, 16). Dumnezeescul apostol zice la rândul său: *"Cele nevăzute ale lui Dumnezeu de la întemeierea lumii din făpturi fiind înţelese se văd."* (Rom. 1, 20).

Iar dacă prin cele ce se văd se privesc cele ce nu se văd, cum s-a scris, cu mult mai vârtos vor fi înţelese prin cele ce nu se văd cele ce se văd, de către cei dedaţi contemplaţiei duhovniceşti. De fapt contemplaţia simbolică a celor inteligibile prin cele văzute este ştiinţă şi înţelegere duhovnicească a celor văzute prin cele nevăzute. Căci cele ce-şi sunt unele altora indicatoare trebuie să vădească reciproc prezenţa adevărată şi clară a celorlalte şi relaţia neştirbită cu acelea.

Capitolul al III-lea

SFÂNTA BISERICĂ ESTE ICOANĂ ŞI NUMAI A LUMII SENSIBILE

Dar Sfânta Biserică a lui Dumnezeu este, zicea, icoană şi numai a lumii sensibile în sine. Ea are drept cer dumnezeescul ieration, iar ca pământ frumuseţea naosului. De asemenea şi lumea este biserică, având cerul ca ieration, iar podoaba pământului ca naos.

Capitolul al IV-lea

CUM ŞI ÎN CE CHIP SFÂNTA BISERICĂ A LUI DUMNEZEU ÎNCHIPUIE SIMBOLIC PE OM, IAR EA ESTE ÎNCHIPUITĂ DE EL CA OM ?

Şi iarăşi, după un alt înţeles spiritual, zicea că Sfânta Biserică a lui Dumnezeu este om, având ca suflet ierationul, ca minte, dumnezeescul altar şi ca trup, naosul.

Astfel ea este chip şi asemănare a omului făcut după chipul şi asemănarea lui Dumnezeu. Prin naos scoate la înfăţişare, ca prin trup, înţelepciunea practică; prin ieration, ca prin suflet, tălmăceşte cunoaşterea naturală; iar prin altar, ca prin

minte,străbate la cunoaşterea tainică de Dumnezeu, la teologia mistică. Dar şi invers, omul este o biserică tainică. Prin trup iradiază, ca printr-un naos, partea făptuitoare a sufletului în împlinirile poruncilor prin înțelepciunea practică; prin suflet, aduce, ca printr-un ieration, lui Dumnezeu, folosindu-se de rațiune în cunoaşterea naturală, sensurile desprinse din simțuri, după ce a depărtat de la ele tot ce-i material şi necurat; iar prin minte, ca printr-un altar, cheamă tăcerea prea-lăudată a ascunsei şi necunoscutei mari grăiri a dumnezeirii, cea din adâncurile nepătrunse, prin altă tăcere grăitoare şi prea-răsunătoare. În felul acesta se împreună cu ea prin cunoaşterea tainică de Dumnezeu, cât e îngăduit omului, devenind astfel, ceea ce se cuvine să devină cel ce s-a învrednicit de sălăşluirea lui Dumnezeu şi a fost însemnat de razele atotluminoase.

Capitolul al V-lea

CUM ŞI ÎN CE FEL ESTE IARĂŞI BISERICA ICOANA ŞI CHIP AL SUFLETULUI LUAT ÎN SINE ?

Dar tot el învăța că Sfânta Biserică a lui Dumnezeu nu este numai icoana întregului om, adică a celui ce constă din suflet şi trup prin compoziție, ci şi a sufletului însuşi, privit în sine cu ajutorul cugetării.

Sufletul, spunea, constă în general din facultatea mintală şi vitală. Cea mintală se mişcă liber prin voință, iar cea vitală rămâne cum este după fire, fără liberă alegere.

Şi iarăşi, de facultatea mintală ține latura contemplativă şi practică. Cea contemplativă spunea că se numeşte minte, cea vitală, rațiune. Factorul care pune în mişcare facultatea mintală este mintea. Cea dintâi, adică mintea, este şi se numeşte înțelepciune, când păzeşte cu totul neschimbate mişcările sale către Dumnezeu. Rațiune de asemenea este şi se numeşte prudență, când cu bună chibzuială, unind facultatea vitală, cea îndrumată de purtarea ei de grijă, cu activitatea, o arată nedeosebită de minte, înfățişând prin virtute aceeaşi descoperire a lui Dumnezeu ca şi mintea. Căci spunea că facultatea vitală e repartizată în chip firesc atât pe seama minții, cât şi a rațiunii. Încât sufletul este şi se arată la început mai degrabă constând din minte şi rațiune, ca mintal şi rațional, facultatea vitală văzându-se în amândouă în chip egal, adică în minte şi rațiune (căci nu e îngăduit să se cugete nici una din acestea lipsită de viață), şi fiind împărțită între amândouă. Prin ea mintea, care am spus că se numeşte şi înțelepciune, desfăşurându-se în deprinderea contemplației şi în tăcerea şi cunoaşterea tainică, e dusă spre adevăr printr-o cunoştință care nu se mai uită şi nu se mai sfârşeşte. Iar rațiunea, pe care am numit-o şi prudență, sfârşeşte, după deprinderea făptuirii trupeşti a virtuții, în bine. Din acestea amândouă se

constituie adevărata ştiinţă a lucrurilor dumnezeeşti şi omeneşti, cunoştinţa cea fără greşeală şi capătul din urmă al întregii filosofii atotdumnezeeşti a creştinilor.

Grăind şi mai limpede despre aceasta, o parte a sufletului este, cum s-a spus, partea contemplativă, iar alta, cea practică. Latura contemplativă a numit-o minte, iar cea practică raţiune, ca primele puteri ale sufletului. Şi iarăşi, mintea a numit-o înţelepciune, iar raţiunea prudenţă, ca primele lucrări ale lor. Desfăşurând însă mai departe lucrurile, spunea că de suflet ţin după latura mintală : mintea, înţelepciunea, contemplaţia, cunoaşterea, cunoştinţa care nu se uită, a căror ţintă finală este adevărul. Iar după latura raţională : raţiunea, prudenţa,făptuirea, virtutea, credinţa, a căror ţintă finală este binele. Iar adevărul şi binele zicea că indică pe Dumnezeu. Adevărul, când îl arată pe Dumnezeu din fiinţa Sa, căci adevărul este lucru simplu, unic, unul şi acelaşi, fără părţi, neschimbat, incoruptibil,neuitabil şi nesupus nici unei despărţiri sau distanţări. Iar binele, când Îl indică din lucrarea Sa; căci binele e binefăcător,îngrijitor al tuturor celor ce sunt din el şi păzitor al lor; derivând de la "a fi foarte, a fi fixat foarte, sau afirmare puternică" (agan ine, i tedisde, i desin) - după părerea etimologilor, înseamnă că dăruieşte tuturor celor ce sunt existenţa, persistenţa şi puterea de a se mişca.

Deci zicea că cele cinci perechi, pe care le vedem în suflet, se mişcă în jurul perechii care indică pe Dumnezeu. Perechi numesc aici : mintea şi raţiunea, înţelepciunea şi prudenţa, cunoştinţa care nu se poate uita şi credinţa. Iar perechea care indică pe Dumnezeu este adevărul şi binele. Sufletul, mişcându-se progresiv prin acestea, se uneşte cu Dumnezeul tuturor, imitând neschimbabilitatea fiinţei şi caracterul binefăcător al lucrării Lui, prin întărirea şi statornicirea deprinderii în bine, pe baza liberului arbitru. Şi, ca amestec în acestea, o observţie potrivită: poate aceasta este dumnezeasca decadă a coardelor psalterionului din sufletul mintal, care face să răsune raţiunea în duh, atinsă fiind de cealaltă decadă fericită a poruncilor, şi care dă în chip spiritual sunetele desăvârşite şi armonioase, prin care e lăudat Dumnezeu. În chipul acesta pot să aflu care este raţiunea decadei care răsună şi al decadei care o face pe aceea să răsune, şi cum o decadă,se uneşte şi se împreună tainic cu cealaltă. Raţiunea readuce pe Iisus Dumnezeul şi Mântuitorul meu, întregit prin mine cel mântuit, la sine care este pururea atotplină şi niciodată nu poate ieşi din sine : iar pe mine, omul, mă restabileşte în chip minunat în ea însăşi, mai bine zis în Dumnezeu, de la Care am primit existenţa şi spre Care tind, dorind de departe să obţin fericirea.

Cel ce poate să cunoască aceasta, prin pătimirea celor spuse, cunoaşte, desigur după ce i-a făcut experienţa, limpede demnitatea sa : cum se reîntoarce la chipul ceea ce-i după chipul; ce cinste se cuvine originarului; care e puterea tainei mântuirii noastre şi pentru cine a murit Hristos; cum putem apoi rămâne în El şi El în noi, precum a spus; şi cum *"este drept cuvântul Domnului, şi în toate câte face Îşi ţine făgăduinţa"* (Ps.32, 4) ? Dar să ne întoarcem la şirul cuvântului, mulţumindu-ne cu atâta despre acestea.

Mintea aşadar, mişcându-se prin înțelepciune vine la contemplație, prin contemplație, la cunoaştere, prin cunoaştere, la cunoştința care nu se uită, iar prin cunoştința care nu se uită la adevăr, în preajma căruia mintea ajunge la hotarul mişcării, fiind mărginită atât după ființă şi putere, cât şi după deprindere şi lucrare.

Căci, zicea, că înțelepciunea este putere a minții şi mintea însăşi este înțelepciune în potență; contemplația, la rândul ei, este deprinderea minții, iar cunoaşterea, lucrarea ei. Iar cunoştința care nu se uită este mişcarea stăruitoare, nesfârşită şi neîncetată a înțelepciunii, a contemplației şi a cunoaşterii, adică, a puterii, a deprinderii şi a lucrării în jurul obiectului cunoscut, cel mai presus de toată cunoştința. Şi hotarul ei este adevărul, ca obiectul cunoscut în chip neîntrerupt. Acest lucru e vrednic de toată mirarea: cum poate avea un capăt, ca ceva circumscris, ceea ce nu e supus uitării ? Aceasta aşa se poate: că acest hotar şi-l are cunoştința în adevăr, ca Dumnezeu. Căci adevărul este Dumnezeu, în jurul căruia mintea, mişcându-se fără sfârşit şi fără întrerupere, nu poate avea un capăt al mişcării ei, neaflând hotar acolo unde nu este spațiu şi distanță. Măreția minunată a infinității dumnezeeşti nu are cantitate, nici părți, nici dimensiuni spațiale, şi nu este vreo înțelegere care să ajungă, pentru a o cunoaşte, ce este după ființă. Iar ceea ce nu este supus dimensiunilor spațiale sau vreunei înțelegeri de orice fel, nu poate fi străbătut până la capăt.

Rațiunea de asemenea, mişcându-se prin prudență, vine la făptuire, prin făptuire la virtute, prin virtute la credință, care e cu adevărat certitudinea sigură şi neclintită a celor dumnezeeşti. Pe aceasta având-o la început rațiunea prin prudență în potență, pe urmă o scoate la iveală prin virtute, arătând-o prin fapte. *“Căci credința fără fapte moartă este“* (Iac. 2, 20), precum s-a scris. Dar tot ce este mort şi inactiv n-ar îndrăzni cineva, cugetând sănătos, să spună că se numără între cele bune. În sfârşit, prin credință rațiunea ajunge la bine, în preajma căruia se află la capătul său final, încetându-şi lucrările, dată fiind mărginirea puterii, deprinderii şi lucrării sale.

Căci zicea că prudența este puterea rațiunii, şi rațiunea însăşi este prudență în potență; făptuirea, la rândul ei, este deprinderea, iar virtutea, lucrarea ei. Iar credința este înrădăcinarea şi statornicia lăuntrică a prudenței, a făptuirii şi a virtuții, adică a puterii, a deprinderii şi a lucrării. Şi hotarul ei din urmă este binele, în preajma căruia se odihneşte rațiunea, ajungând la capătul mişcării. Căci binele este Dumnezeu, în Care îşi află termenul final toată puterea oricărei rațiuni.

Dar cum şi în ce chip se realizează şi se actualizează fiecare din acestea, şi ce se împotriveşte fiecăreia dintre ele, sau i se potriveşte, şi în ce măsură, nu ține de tema de față ca să analizăm şi să spunem. Numai atâta ține, ca să ştim că orice suflet, când va putea, prin harul Duhului Sfânt şi prin osteneala şi strădania proprie, să împreune şi să țească acestea laolaltă, adică rațiunea cu mintea, prudența cu înțelepciunea, făptuirea cu contemplația, virtutea cu cunoştința şi credința cu cunoştința fără uitare, nemicşorând sau neexagerând pe nici una în

raport cu cealaltă, tăind de la ele orice umflătură sau lipsă; când va putea, ca să spun pe scurt, face din decada sa o monadă, atunci se va uni şi el cu Dumnezeu cel adevărat şi bun, unul şi singur. Va deveni atunci frumos şi magnific, şi asemenea Lui - cât e cu putință- prin desăvârşirea celor patru virtuți generale, care fac arătată decada dumnezeească din suflet, şi îmbrățişează cealaltă decadă fericită a poruncilor. Căci tetrada este decadă în potență, formându-se din unitate prin adaos progresiv. Dar tot ea este şi monadă, îmbrățişând prin întâlnire, în chip unitar, binele, şi arătând prin sine, în chip netăiat împărțită, simplitatea şi neîmpărțirea lucrării dumnezeeşti. Prin acestea, sufletul păstrează cu tărie şi cu statornicie ceea ce-i propriu al său, şi respinge cu bărbăție ceea ce e străin de el, ca unul ce are minte rațională, înțelepciune, prudență, contemplație făptuitoare, cunoştință virtuoasă, şi, pe temeiul lor, cunoştință fără uitare, atotcredincioasă şi neclătinată; şi ca unul ce aduce lui Dumnezeu efectele unite înțelepțeşte cu cauzele, şi lucrările cu puterile, şi primeşte pentru ele îndumnezeirea, care produce simplitatea.

Căci rațiunea este lucrare şi manifestare a minții, fiind față de minte ca un efect față de cauză. De asemenea prudența este lucrare şi manifestare a înțelepciunii, făptuirea a contemplației, virtutea a cunoştinței, credința a cunoştinței fără uitare. Prin ele se înfăptuieşte relația lăuntrică cu adevărul şi binele, adică cu Dumnezeu, relație de care spunea că este ştiință dumnezeiască, şi cunoştință fără greşeală, şi iubire şi pace, în care şi prin care este îndumnezeirea. Ştiință, ca împlinire a toată cunoştința îngăduită oamenilor despre Dumnezeu şi cele dumnezeeşti, şi îmbrățişare fără greşeală a virtuților; cunoştință, ca cea care pătrunde, de fapt, în adevăr, şi procură o experiență durabilă a lui Dumnezeu; iubire, ca cea care participă prin starea lăuntrică întreagă la întregul farmec al lui Dumnezeu; iar pace, ca una ce încearcă aceleaşi stări ca şi Dumnezeu, şi-i pregăteşte să le încerce pe cei ce se învrednicesc de ea. Căci dacă dumnezeirea este cu totul nemişcată, ca una ce nu are nimic care s-o tulbure (ce-ar putea doar să ajungă măcar la îmbrățişarea ei cu vederea ?), iar pacea este statornicie neclintită şi nemişcată, şi bucurie netulburată, oare nu trăieşte cele dumnezeeşti şi tot sufletul care s-a învrednicit să dobândească pacea ? Căci un astfel de suflet a trecut dincolo nu numai de hotarele răutății, neştiinței, minciunii şi vicleniei,a păcatelor opuse virtuții, cunoştinței, adevărului şi binelui, care se nasc din mişcările sufletului contrare firii ci, dacă este îngăduit să spunem, şi de ale virtuții însăşi, ale cunoştinței, ale adevărului şi ale bunătății cunoscute de noi, odihnindu-se în chip negrăit şi neştiut în locaşul intim supra-adevărat şi preabun al lui Dumnezeu, potrivit cu făgăduința Lui nemincinoasă. În chipul acesta nimic din cele ce îl pot tulbura nu pot atinge ascuțimea sa din Dumnezeu. În acel locaş fericit şi atotsfânt se săvârşeşte taina înfricoşată a unirii mai presus de minte şi de rațiune, prin care se face un trup şi un duh Dumnezeu cu biserica sufletului, şi sufletul cu Dumnezeu. O, cum mă minunez de bunătatea Ta, Hristoase ! Nici nu îndrăznesc să o spun, eu care nu am putere destulă nici măcar să mă minunez cu

vrednicie. *"Căci vor fi cei doi un trup. Taina aceasta mare este. Dar eu vorbesc de Hristos şi de biserică"*, zice dumnezeescul apostol (Efes.5, 31-32). Şi iarăşi : *"Cel ce se lipeşte de Domnul este un duh cu El "* (I Cor. 6,17).

Ajungând astfel sufletul unitar şi adunat în sine însuşi şi la Dumnezeu, nu va mai fi în el raţiunea care îl împarte în multe prin gânduri, ci capul lui va fi încununat de Dumnezeu, Raţiunea primă, singură şi una. Iar în această Raţiune şi Dumnezeu sunt şi subzistă toate raţiunile lucrurilor într-o simplitate neînţeleasă, în chip unitar, ca în Creatorul şi Făcătorul tuturor celor ce sunt. Aţintindu-se sufletul spre Acela, care nu e în afară de el, ci întreg în întregimea lui, va cunoaşte şi el prin simplă intuiţie, raţiunile şi cauzele lucrurilor, de dragul cărora, înainte de-a se face mireasa Logosului - Dumnezeu, se supunea metodelor care divizează. Iar prin aceste raţiuni va fi purtat în chip mântuitor şi adecvat spre însuşi Cuprinzătorul şi Făcătorul a toată raţiunea şi cauza.

Acestea sunt aşadar, precum am spus, proprii sufletului; prin minte are înţelepciunea în potenţă, din înţelepciune decurge contemplaţia, din aceasta cunoaşterea, din cunoaştere cunoştinţa fără uitare, şi prin toate e dus la adevăr, care e hotarul şi ţinta finală a bunurilor mintale. Iar prin raţiune are prudenţa, din aceasta iese făptuirea, din făptuire virtutea, din aceasta credinţa, prin care odihneşte în bine ca scop şi sfârşit fericit al lucrărilor raţionale. În sfârşit, prin unirea acestora întreolaltă se culege ştiinţa celor dumnezeeşti. În toate acestea se aseamănă cu sufletul sfânta biserică, privită în înţeles spiritual. Toate cele ce au fost arătate că ţin de minte şi ies progresiv din ea, le indică biserica prin ieration. Iar cele arătate că ţin de raţiune şi ies din ea prin desfăşurare, le ilustrează prin naos. În sfârşit, toate le adună spre taina ce se săvârşeşte pe dumnezeescul altar, taină prin care, tot cel ce poate să înţeleagă cu înţelepciune cele ce se săvârşesc în biserică, îşi face cu adevărat biserică a lui Dumnezeu şi dumnezeesc sufletul său. Căci pentru suflet ni s-a dat poate, spre călăuzirea lui către cele înalte, biserica cea făcută de mâini, care îi este şi model prin diferitele simboale dumnezeeşti din ea.

Capitolul al VI-lea

CUM ŞI ÎN CE FEL ESTE NUMITĂ ŞI SFÂNTA SCRIPTURĂ OM ?

Precum după un înțeles mai înalt a numit biserica om duhovnicesc, iar pe om biserică tainică, la fel zicea că şi Sfânta Scriptură, privită toată deodată, este ca un om, care are Testamentul Vechi drept trup, iar pe cel Nou drept suflet, duh şi minte; sau istoria literară a întregii Sfinte Scripturi, a celei vechi şi noi, trup, iar sensul celor scrise şi scopul spre care tinde acel sens, suflet. Auzind aceasta, am admirat potriveala asemănării şi am lăudat cât am putut pe Cel ce împarte fiecăruia darurile Sale după vrednicie. Căci, precum omul e muritor după ceea ce e văzut şi nemuritor după ceea ce e nevăzut, la fel şi Sfânta Scriptură are litera trecătoare, iar duhul ascuns în litara ei niciodată nu încetează de a fi. Şi, precum omul stăpânind prin înțelepciune dorința şi pornirea pătimaşă vestejeşte trupul, la fel şi Sfânta Scriptură înțeleasă duhovniceşte taie de la sine litera. Căci zice dumnezeiescul Apostol: *"Pe măsură ce se strică omul nostru cel din afară, cel dinlăuntru se înnoieşte zi de zi"*(II Cor. 4, 16). Aceasta s-o înțelegem şi s-o zicem şi despre Sfânta Scriptură, înțeleasă figurat ca om. Pe măsură ce se retrage litera ei sporeşte duhul. Şi pe măsură ce trec umbrele slujirii vremelnice, iese la arătare adevărul credinței atotluminos şi neumbrit, prin care şi pentru care este şi s-a scris şi se numeşte Scriptură, întipărită fiind în minte prin harul duhovnicesc. Precum şi omul este şi se zice om pentru sufletul rațional şi mintal, prin care şi pentru care este chip şi asemănarea lui Dumnezeu, Cel ce l-a făcut pe el, şi a fost deosebit de celelalt animale prin natură, neavând cu ele nici o relație lăuntrică.

Capitolul al VII-lea

CUM ESTE NUMIT COSMOSUL OM ŞI ŞI CE CHIP OMUL ESTE NUMIT COSMOS ?

Urmărind aceeaşi asemănare uşor de observat, spunea că şi cosmosul întreg constând din cele văzute şi nevăzute este om; iar omul constând din suflet şi trup este cosmos. Căci cele inteligibile au rostul sufletului, precum sufletul are acelaşi rost ca cele inteligibile. Iar cele sensibile sunt chipul trupului, precum trupul e chipul celor sensibile. Cele inteligibile sunt sufletul celor sensibile, iar cele sensibile trupul celor inteligibile. Precum sufletul se află în trup, aşa cosmosul inteligibil în cel sensibil. Iar cosmosul sensibil este ținut la un loc de cel inteligibil, precum trupul este ținut de suflet. Şi din amândouă se constituie un singur cosmos, precum din suflet şi trup un singur om. Nici una din cele două părți ale acestora, care sunt unite întreolaltă, nu neagă şi nu refuză pe cealaltă,

existând o lege care le leagă împreună. În ele este sădită raţiunea unei puteri unificatoare, care nu îngăduie să se slăbească identitatea în baza unirii după ipostas din pricina deosebirii (de) natură, nici să apară particularitatea care circumscrie pe fiecare din acestea în ea însăşi deosebind-o şi desfăcând-o de cealaltă, mai puternică decât înrudirea, sădită în ele în chip tainic prin faptul unirii. Prin înrudirea aceasta se arată existent în toate, în chip diferit, modul universal şi unic al cauzei ascunse şi necunoscute, care ţine adunate toate, susţinând toate în ele însele şi unele în altele, neamestecate şi nedivizate, şi înfăţişându-le ca fiind mai degrabă unele pentru altele decât pentru ele însele, prin acea relaţie unificatoare. Aceasta până ce va socoti de bine Cel ce le-a legat întreolaltă să le dezlege, când va veni vremea obştescului sfârşit, cel nădăjduit. Atunci şi lumea celor văzute va muri, ca şi omul, şi va învia iarăşi, ca o lume nouă din cea îmbătrânită, la învierea pe care de abia atunci o aşteptăm. Atunci şi omul de acum va învia împreună cu lumea, ca partea cu întregul, şi lumea mică împreună cu lumea mare, dobândind puterea să nu se mai poată strica. Şi tot atunci, trupul se va face asemenea sufletului, iar cele sensibile asemenea celor inteligibile în privinţa cinstei şi a slavei, arătându-se în toate o singură putere dumnezeiască, printr-o putere luminoasă şi activă, potrivit cu fiecare. Iar această putere va păstra prin ea nedesfăcută legătura unirii pentru veacurile nesfârşite.

Dacă vrea aşadar cineva să aibă viaţa şi raţiunea iubitoare de Dumnezeu şi plăcută lui Dumnezeu, să se îngrijească de părţile mai înalte şi mai cinstite ale acestor trei oameni, adică a cosmosului, a Sfintei Scripturi şi a omului nostru. Să se îngrijească cu toată puterea de suflet, făcându-l nemuritor şi îndumnezeit prin virtuţi, şi să dispreţuiască trupul care este supus stricăciunii şi morţii, şi care poate să întineze demnitatea îngrijită a sufletului. *“Căci trupul stricăcios,* zice*, îngreuiază sufletul, şi locaşul cel pământesc împovărează mintea cea plină de griji“* (Înţelep. Sol. 9, 15). Şi iarăşi : *“Cel ce seamănă în trupul său, din trup va culege stricăciune“* (Gal. 6, 8).

Acela să-şi îndrepteze râvna gândurilor minţii spre puterile trupeşti şi spirituale, pentru a se face asemenea lor, părăsind cele prezente şi văzute. *“Căci cele ce se văd sunt vremelnice; iar cele ce nu se văd sunt veşnice“* (Gal. 4, 18). În acestea se odihneşte Dumnezeu, pentru mărimea deprinderii lor în pace.

De asemenea, să se înalţe cu înţelepciune spre Duhul Sfânt, prin studiul pătrunzător al Sfintei Scripturi, ridicându-se deasupra literei, căci în El se află plinătatea bunătăţilor şi comorilor ascunse ale cunoştinţei şi înţelepciunii, înlăuntrul cărora cel ce se învredniceşte să ajungă va afla pe Dumnezeu Însuşi *“înscris în tablele inimii prin harul Duhului“*, oglindind cu faţa descoperită slava lui Dumnezeu prin ridicarea zăbranicului literei. (II Cor. 3, 3-18)

Capitolul al VIII-lea

CE SIMBOLIZEAZĂ PRIMA INTRARE A SFINTEI ADUNĂRI (LITURGHII) ŞI CELE SĂVÂRŞITE DUPĂ EA ?

Cuvântul nostru, după ce a înfăţişat pe scurt vederile comunicate de fericitul bătrân despre sfânta biserică, va face acum o povestire şi mai scurtă despre Liturghia din sfânta biserică. Prima intrare a arhiereului în sfânta biserică la sfânta adunare este chipul şi icoana primei veniri în lume a Fiului lui Dumnezeu şi Mântuitorului nostru Hristos prin trup. Prin aceasta El a eliberat şi răscumpărat firea oamenilor, robită stricăciunii şi vândută prin ea însăşi morţii în urma păcatului, şi stăpânită silnic de diavol, plătind toată datoria pentru ea ca un vinovat Cel nevinovat şi fără de păcat. Astfel a readus-o la harul împărăţiei de la început, dându-Se pe Sine preţ de răscumpărare şi schimb pentru noi, şi punând patima Sa de viaţă făcătoare ca leac de vindecare a patimilor noastre, priciniuitoare de stricăciune, şi ca mijloc de mântuire al întregii lumi.

Iar prin intrarea arhiereului în ieration, şi prin urcarea pe tronul preoţesc se închipuieşte simbolic înălţarea şi reaşezarea Aceluia în ceruri şi pe tronul mai presus de ceruri, după petrecerea în lume.

Capitolul al IX-lea

CE ÎNSEAMNĂ INTRAREA POPORULUI ÎN SFÂNTA BISERICĂ?

Intrarea poporului, care se face odată cu a ierarhului, în sfânta biserică, înseamnă întoarcerea necredincioşilor de la neştiinţă şi rătăcire la cunoaşterea lui Dumnezeu, şi mutarea credincioşilor de la păcat şi necunoştinţă la virtute şi cunoştinţă, spunea fericitul bătrân. Căci intrarea în biserică nu înfăţişează numai întoarcerea necredincioşilor la adevăratul Dumnezeu, ci şi îndreptarea prin pocăinţă a fiecăruia dintre noi cei ce credem dar nesocotim poruncile Domnului prin trai desfrânat şi prin viaţă necuvincioasă. Fiindcă tot omul, fie ucigaş, fie desfrânat, fie fur, fie îngâmfat, fie mândru sau înjurător, sau lacom, sau iubitor de arginţi, sau bârfitor, sau neuitător de rău, sau uşor de mişcat spre mânie şi furie, sau vorbitor de rău, sau semănător de vrajbă, sau şoptitor, pizmaş, sau beţiv şi rău, simplu vorbind, ca să nu mai lungesc cuvântul, numărând toate felurile păcatului, orice om care, fiind stăpânit de orice păcate, încetează în urmă de a se mai lăsa stăpânit de bună voie de o asemenea deprindere şi de a mai lucra cu intenţie potrivit cu ea, şi-şi schimbă viaţa înspre bine, alegând virtutea în locul păcatului,

orice astfel de om are să fie socotit că intră într-adevăr cu Hristos Dumnezeul şi Arhiereul nostru la virtute, care înțeleasă figurat este biserica.

Capitolul al X-lea

CE SIMBOLIZEAZĂ CITIRILE DUMNEZEIEŞTI ?

Citirile dumnezeeşti ale preasfintelor cărți, spunea învățătorul că indică voile şi sfaturile dumnezeeşti şi fericite ale atotsfântului Dumnezeu. Prin ele aflăm îndatoririle ce le avem de îndeplinit, potrivit cu fiecare dintre noi, după puterea ce este înnăscută. De asemenea învățăm legile luptelor dumnezeeşti fericite, după care războindu-ne, ne învrednicim de cununile biruinței din împărăția lui Hristos.

Capitolul al XI-lea

CE SIMBOLIZEAZĂ CÂNTĂRILE DUMNEZEIEŞTI ?

Dulceața duhovnicească a cântărilor dumnezeeşti, spunea că indică bucuria care vădeşte împărtăşirea de bunătățile dumnezeeşti, şi care, pe de o parte, mişcă sufletele spre dragostea curată şi fericită a lui Dumnezeu, iar pe de alta, răstigneşte şi mai mult spre ura păcatului.

Capitolul al XII-lea

CE ÎNSEAMNĂ STRIGĂRILE PĂCII ?

Prin strigările păcii, săvârşite dinlăuntrul ierationului, la porunca arhiereului, la fiecare citire, după precizarea acelui înțelept se indică bucuria şi laudele dumnezeeşti aduse de sfinții îngeri. Prin ele Dumnezeu pune hotar luptelor purtate pentru adevăr împotriva puterilor duşmane, împrăştiind nevăzutele îngrămădiri, dăruind pace prin desființarea trupului păcatului, şi dând sfinților harul nepătimirii drept cunună a ostenelilor pentru virtute, ca părăsind lumea să-şi îndrepte puterile sufletului spre cultivarea duhovnicească, adică spre dezvoltarea virtuților. Prin acestea împrăştie oştile cereşti duhurile rele, având de căpetenie a luptei lor pe Dumnezeu şi Cuvântul, Care risipeşte meşteşugirile duşmănoase şi greu de ocolit ale diavolului.

Capitolul al XIII-lea

CE SIMBOLIZEAZĂ CITIREA SFINTEI EVANGHELII ŞI ACTELE MISTICE DE DUPĂ ACEEA ÎN PARTICULAR ?

Îndată după acestea, rânduiala Sfintei Biserici a stabilit să se facă citirea dumnezeiască a Sfintei Evanghelii. Aceasta arată în particular celor ce se străduiesc, necazurile ce au să fie suportate pentru cuvânt. După aceea, venind la ei din cer Cuvântul contemplației şi al cunoştinței, ca un Arhiereu înlătură ca pe o lume sensibilă cugetul trupului, depărtează gândurile lor ce caută spre pământ şi îi duce spre privirea celor spirituale prin închiderea uşilor şi prin intrarea sfintelor taine, după ce şi-au închis simțurile de către cuvinte şi lucruri. Şi aşa, după ce au ajuns afară de trup şi de lume, îi învață cele ascunse şi tainice, sărutarea între ei înşişi, şi la El adunându-i; ca apoi, pentru multa binefacere de care le-a făcut parte, ca singură mulțumire, să primească mărturisirea recunoştinței pentru mântuirea lor, pe care o tălmăceşte Simbolul credinței. Apoi, punându-i între îngeri prin cântarea întreit sfântă, şi dăruindu-le aceeaşi ştiință a teologiei sfințioare pe care o au şi aceia, îi aduce lui Dumnezeu şi Tatăl, înfiindu-i în Duhul prin rugăciunea prin care s-au învrednicit să-L numească pe Dumnezeu Tată. De aici iarăşi, după ce au străbătut cu ştiință toate rațiunile din lucruri, îi duce în chip neînțeles spre monada necunoscută prin cântarea "Unul Sfânt", cu care s-au unit prin har şi au devenit asemenea după participare, într-o identitate neîmpărțită, după putință.

Capitolul al XIV-lea

CE SIMBOLIZEAZĂ, ÎN ÎNȚELESUL EI GENERAL, CITIREA DUMNEZEEASCĂ A SFINTEI EVANGHELII ?

În aplicare generală ea înseamnă sfârşitul lumii acesteia. Căci după citirea dumnezeiască a Sfintei Evanghelii, arhiereul coboară de pe tron, şi se face slobozirea şi scoaterea afară, prin slujitori, a catehumenilor şi a celorlalți care nu sunt vrednici de vederea dumnezeiască a tainelor ce se vor arăta. Aceasta indică şi preînchipuieşte prin ea adevărul, al cărei tip şi icoană este, şi pe care îl strigă oarecum prin aceste acte, că după ce se va vesti Evanghelia împărăției, precum s-a scris,în toată lumea, va veni a doua oară din cer, cu slavă multă, marele Dumnezeu şi Mântuitorul nostru Iisus Hristos; *"căci Însuşi Domnul, în strigăt de arhanghel şi la trâmbița lui Dumnezeu, Se va pogorî din cer"* (I Tes. 4, 16), zice dumnezeescul Apostol. Iar venind, Se va răzbuna împotriva vrăjmaşilor şi va despărți prin sfinții îngeri pe cei necredincioşi de cei credincioşi, pe cei nedrepți de cei drepți, pe cei ticăloşi de cei sfinți şi, ca să spun pe scurt, pe cei ce au

păcătuit pe urmele trupului de cei ce au umblat în Duhul lui Dumnezeu, dând fiecăruia dintre cei ce au trăit pe pământ plata cea dreaptă după vrednicia lor, cum spune adevărul cuvintelor dumnezeeşti.

Capitolul al XV-lea

CE SIMBOLIZEAZĂ ÎNCHIDEREA UŞILOR SFINTEI BISERICI, CARE SE FACE DUPĂ SFINTA EVANGHELIE ?

Închiderea uşilor sfintei biserici a lui Dumnezeu, care se face după sfinţita citire a Sfintei Evanghelii şi după scoaterea catehumenilor, arată trecerea celor pământeşti şi intrarea viitoare a celor vrednici în lumea inteligibilă sau la ospăţul de nuntă al lui Hristos, după acea despărţire înfricoşată şi sentinţă şi mai înfricoşată; de asemenea lepădarea desăvârşită a lucrării rătăcite din simţuri.

Capitolul al XVI-lea

CE ÎNSEAMNĂ INTRAREA SFINTELOR TAINE ?

Intrarea sfintelor şi cinstitelor Taine este începutul şi sfârşitul, cum spunea acel mare bătrân, a învăţăturii celei noi, care ni se va împărtăşi în cer, cu privire la iconomia lui Dumnezeu cea către noi şi descoperirea tainei mântuirii noastre, care se află în adâncurile nepătrunse ale ascunzimii dumnezeeşti. *"Căci nu voi mai bea*, zice către ucenicii Săi Dumnezeu şi Cuvântul, *de acum din rodul viţei, până în ziua aceea când îl voi bea pe el cu voi, nou, în împărăţia Tatălui Meu"* (Mat. 26, 29).

Capitolul al XVII-lea

CE SIMBOLIZEAZĂ ŞI SĂRUTAREA DUMNEZEIEASCĂ ?

Sărutarea duhovnicească, vestită tuturor, preînchipuieşte şi zugrăveşte unirea în cuget şi mărturisirea într-un gând şi identitatea pe care o vor avea cu toţii întreolaltă prin credinţă şi iubire, când se va face descoperirea bunurilor viitoare negrăite. Prin ea cei vrednici vor primi împreunarea cu Cuvântul şi Dumnezeu. Căci gura este simbolul cuvântului şi raţiunii, prin care toţi cei părtaşi de cuvânt şi de raţiune, ca fiinţe raţionale, vor deveni una cu toţii şi cu Cuvântul prim şi unic şi cauză a tot cuvântul şi raţiunea.

Capitolul al XVIII-lea

CE ÎNSEAMNĂ SIMBOLUL DUMNEZEESC AL CREDINȚEI ?

Mărturisirea dumnezeescului simbol al credinței, care se face de toți, arată mulțumirea tainică pentru rațiunile şi modurile înțeleptei providențe dumnezeeşti cu privire la noi, prin care ne-am mântuit, mulțumire care va avea loc în veacul viitor. Prin ea cei vrednici îşi vor arăta recunoştința pentru binefacerea dumnezeiască, neavând afară de ea nimic altceva ce să dea pentru bunătățile dumnezeeşti fără de margini care li s-au hărăzit.

Capitolul al XIX-lea

CE ÎNSEAMNĂ DOXOLOGIA ÎNTREIT SFÂNTĂ ?

Rostirea întreită a cântării sfințeniei dumnezeeşti şi de către tot poporul credincios preînchipuieşte unirea şi deopotriva cinste pe care o vom avea în veacul viitor cu puterile netrupeşti şi spirituale. În acea stare, într-un cuget cu puterile de sus, firea oamenilor va fi învățată să laude şi să sfințească prin trei sfințiri dumnezeirea treiipostatică cea una.

Capitolul al XX-lea

CE SIMBOLIZEAZĂ SFÂNTA RUGĂCIUNE: “TATĂL NOSTRU CARELE EŞTI ÎN CERURI“ ?

Chemarea atotsfântă şi preacinstită a marelui şi fericitului Dumnezeu şi Tată este simbolul înfierii adevărate şi reale, care ni se va da prin darul şi harul Duhului Sfânt. Prin această înfiere, biruindu-se şi acoperindu-se tot ce-i însuşire omenească, prin coborârea harului, se vor face şi vor fi fii lui Dumnezeu toți sfinții, care s-au luminat încă de aici cu frumusețea dumnezeească a bunătății.

Capitolul al XXI-lea

CE ÎNSEAMNĂ SFÂRŞITUL CÂNTĂRILOR ROSTITE LA SFÂNTA SLUJBĂ TAINICĂ, ADICĂ: "UNUL SFÂNT, UNUL DOMN" ŞI CELE URMĂTOARE ?

Mărturisirea pe care o face întregul popor la sfârşitul întregii slujbe tainice, rostind : *"Unul Sfânt"* şi cele ce urmează, arată adunarea şi unirea mai presus de raţiune şi de minte a celor iniţiaţi tainic şi înţelept în unitatea cea ascunsă a simplităţii dumnezeeşti, în veacul nestricăcios al celor inteligibile, când privind la lumina slavei nevăzute şi mai presus de grai, vor ajunge şi ei în stare să primească împreună cu puterile de sus fericita puritate. După aceasta, la sfârşitul tuturor, se face împărtăşirea tainei care-i preface pe cei ce se împărtăşesc cu vrednicie, în chipul ei şi asemenea, după har şi participare, Binelui prin esenţă, nefiind lipsiţi întru nimic de El, pe cât este îngăduit şi cu putinţă oamenilor. Aşa încât şi ei pot fi, şi se pot numi, prin lucrarea voinţei şi prin har, dumnezei, în urma faptului că Dumnezeu întreg îi umple deplin şi nu lasă nimic din ei gol de prezenţa Lui.

Capitolul al XXII-lea

CUM ŞI ÎN CE CHIP ŞI STAREA SUFLETULUI PRIVIT ÎN EL ÎNSUŞI, LA FIECARE OM ÎN PARTE, ESTE ÎNDUMNEZEITOARE ŞI FĂCĂTOARE DE DESĂVÂRŞIRE PRIN CELE SPUSE ?

Să căutăm acum, trecând cu privirea prin aceleaşi momente ca pe o cale şi o ordine bună, să le înţelegem şi cu privire la sufletul cunoscător. Şi să nu împiedicăm mintea, care doreşte şi voieşte să se urce, sub îndrumarea lui Dumnezeu, treptat spre raţiune, după putere, cu toată evlavia, spre contemplarea mai înaltă şi să privească şi să înţeleagă cum orânduirile dumnezeeşti ale Sfintei Biserici duc sufletul spre desăvârşirea lui prin cunoştinţă adevărată şi efectivă.

Capitolul al XXIII-lea

PRIMA INTRARE A SFINTEI ADUNĂRI (LITURGHII) ESTE SIMBOLUL VIRTUŢILOR SUFLETULUI

Priveşte aşadar, tu cel ce ţi-ai câştigat adevărata iubire a lui Hristos, cu ochii minţii, la prima intrare a sfintei adunări de la rătăcirea şi tulburarea din afara celor pământeşti (după cum s-a scris: *"Femei, ce veniţi de la vedere, apropiaţi-vă "* - Is. 27, 11); de la vagabondarea printre chipurile şi formele văzute ale celor

sensibile. Căci nu este drept să fie numită contemplare, după neînțelepții așa zișilor înțelepți ai elinilor (să nu cumva să-i numiți înțelepți pe aceia care nu au putut sau nu au voit să cunoasca pe Dumnezeu din făpturile Lui), vederea celor sensibile, în planul căreia subzistă războiul neîntrerupt al celor sensibile întreolaltă, război care produce stricăciunea tuturor prin ele înşile, toate stricându-le pe altele şi stricându-se prin altele, neavând altă statornicie decât pe aceea a nestatorniciei şi a stricăciunii, şi neputând rămâne vreodată întreolaltă fără război şi fără dezbinare. Prin acea intrare însuşi sufletul vine de la acelea şi fuge şi intră, ca într-o Biserică şi ca într-un azil al păcii, la contemplarea naturală în duh, în care nu se află războire şi nici tulburare, împreună cu Cuvântul şi condus de Cuvântul, marele şi adevăratul nostru Dumnezeu şi Arhiereu. Iar de la dumnezeeştile citiri ce se fac, învață ca pe nişte simboale, rațiunile lucrurilor şi marea şi minunata taină a Providenței dumnezeeşti arătată în lege şi prooroci. Prin fiecare primeşte, ca răsplată a bunei sale ucenicii întru acestea, de la Dumnezeu, prin Sfintele Puteri, care vorbesc cu el spiritual, întipăririle dătătoare de pace deodată cu farmecul întăritor şi susținător, cu dorința dumnezeiască şi arzătoare a lui Dumnezeu, prin plăcerea produsă în el tainic de cântarea imnelor dumnezeeşti.

Trecând iarăşi de la acestea, se concentrează pe culmea cea una şi singură, care adună unitar aceste rațiuni. Adică în jurul Sfintei Evanghelii, în care au preexistat unitar toate rațiunile Providenței şi ale lucrurilor îmbrățişate printr-o singură putere. După aceasta se îngăduie ochilor minții, iubitori de Dumnezeu şi netulburați să privească printr-o simțire dumnezeiască pe însuşi Cuvântul şi Dumnezeu, Care coboară în suflet din cer (ceea ce se arată prin coborârea arhiereului de pe tronul sacerdotal) şi depărtează, ca pe nişte catehumeni, cugetările care sunt legate încă prin fantezie de simțuri şi de diviziunea lor. Pe urmă iarăşi, Cuvântul duce sufletul, ieşit afară din cele sensibile, cum dă să înțelegem închiderea uşilor sfintei lui Dumnezeu biserici, spre ştiința imaterială, simplă, neschimbată, dumnezeiască, liberă de orice chip şi figură a celor inteligibile, indicată prin intrarea tainelor negrăite. Ajuns aici, sufletul îşi concentrează în sine însuşi puterile sale şi pe sine în Cuvântul, unind prin sărutarea duhovnicească rațiunile şi chipurile negrăite referitoare la mântuirea sa. Iar Cuvântul îl învață prin Simbolul credinței, să mărturisească aceasta cu mulțumire.

După aceasta, sufletul, fiind deja, în ce priveşte mintea, simplu şi neîmpărțit în cunoaştere, prin ucenicie făcută şi cuprinzând rațiunile celor sensibile şi celor inteligibile, este dus de Cuvântul spre cunoştința lămurită a lui Dumnezeu, după trecerea peste toate dăruindu-i-se o înțelegere egală, după putință cu a îngerilor. Şi aşa de mult îl învață Cuvântul, încât cunoaşte pe Dumnezeu ca Unul, o singură ființă, dar în trei ipostasuri; unitate a ființei în trei ipostasuri, şi treime a ipostasurilor de o ființă; unitate în treime şi treime în unitate; nu alta şi alta; nici una deosebită de alta sau una prin alta, nici una în alta sau una din alta, ci una şi aceeaşi în ea însăşi şi prin ea însăşi, având identică cu

sine însuşi atât unitatea cât şi treimea, fără nici o confuzie; unirea lor este fără confuzie, iar deosebirea nedivizată şi fără părți; unitate după rațiunea ființei sau a existenței, dar nu prin compoziție, prin contracțiune sau prin vreo contopire; şi treime după rațiunea felului cum există sau subzistă, dar nu prin vreo divizare sau înstrăinare sau vreo împărțire. Căci nu se divide unitatea prin ipostasuri, nici nu se cuprinde şi se contemplă în ele în virtutea relației. De asemenea, nu se adună ipostasurile într-o unitate, nici nu o înfăptuiesc pe aceasta prin contracțiune, ci aceea este identică aceleiaşi, desigur altfel şi altfel. Sfânta Treime a ipostasurilor este unitate neamestecată după ființă şi după rațiunea simplă a ei. Iar sfânta unitate este treime după ipostasuri şi după modul de existență. Aceeaşi întregă este şi aceea şi aceasta în chip diferit, înțeleasă după altă şi altă rațiune, precum s-a spus; una şi singură, dumnezeire nedivizată şi fără confuzie, dumnezeire simplă, nemicşorabilă şi netransformabilă, va fi, fiind întreagă unitate după ființă şi întreagă treime după ipostasuri, o singură rază a unei lumini de întreită strălucire care luminează în chip unitar. Prin acestă lumină şi sufletul, egal în cinste cu sfinții îngeri, primind rațiunile despre dumnezeire care pot fi cunoscute de creațiune, şi învățând să laude împreună cu aceia fără cuvinte în chip întreg dumnezeirea cea una, este dus spre înfierea după har prin cea mai accentuată asemănare. În temeiul acesteia, având pe Dumnezeu ca Tată tainic şi unic prin har, va fi dus totodată spre ascunsul cel unul al Aceluia, prin ieşirea sa din toate. Şi atât de mult va spori în pătimirea sau în cunoaşterea celor dumnezeeşti, încât nu va mai vrea să fie al său însuşi şi nu va mai putea să se cunoască din sine, de către sine sau din altcineva, ci numai din şi de către Dumnezeu, Care întreg l-a primit în întregime, cu bunătate, şi S-a sălăşluit întreg în întregimea lui, fără pătimire şi în chip cuvenit cu Dumnezeu, şi l-a îndumnezeit întreg. Astfel, cum zice preasfântul Dionisie Areopagitul, sufletul devine chip şi arătare a luminii ascunse, oglindă curată, atotstrăvezie, neştirbită, nepătată, neprihănită, ce prinde, dacă se poate spune, întreaga frumusețe a arhetipului binelui, care străluceşte în el în chip dumnezeesc şi nemicşorat precum este, cu bunătatea negrăită a celor nepătrunse.

Capitolul al XXIV-lea

CE TAINE LUCREAZĂ ŞI ÎNFĂPTUIEŞTE, PRIN CELE CE SE SĂVÂRŞESC LA SFÂNTA LITURGHIE ÎN CEI CREDINCIOŞI ŞI ADUNAȚI CU CREDINȚĂ, HARUL DUHULUI SFÂNT CARE E DE FAȚĂ ?

Socotea aşadar fericitul bătrân, şi nu înceta să îndemne în acest înțeles, că tot creştinul trebuie să se afle des în sfânta biserică şi să nu lipsească niciodată de la Sfânta Liturghie săvârşită în ea, pentru sfinții îngeri care sunt de față şi scriu de fiecare dată pe cei ce intră şi se înfățişează lui Dumnezeu, şi care fac rugăciuni

pentru ei; de asemenea pentru harul Sfântului Duh, care e în chip nevăzut pururea prezent, dar în mod special mai ales în timpul Sfintei Liturghii. Acesta preface şi schimbă pe fiecare dintre cei ce se află de față, rezidindu-l în chip mai dumnezeesc, potrivit cu însuşirile lui, şi înălțându-l spre ceea ce se indică prin tainele ce se săvârşesc, chiar dacă acela nu simte, în cazul când e încă dintre copii în cele după Hristos şi nu poate vedea în adâncul celor ce se petrec. El activează în acela harul mântuirii, indicat prin fiecare dintre dumnezeeştile simboale ce se săvârşesc, conducându-l, pe rând şi după o ordine, de la cele mai apropiate până la capătul final al tuturor.

Prin cea dintâi intrare se indică lepădarea necredinței, creşterea credinței, micşorarea păcătoşeniei, sporirea virtuții, alungarea neştiinței, adăugirea cunoştinței. Prin ascultarea sentințelor dumnezeeşti, deprinderile şi dispozițiile întărite şi neclintite în cele spuse, adică în credință, virtute şi cunoştință. Prin cântările dumnezeeşti, care urmează acelora, se indică consimțământul de bună voie al sufletului cu virtuțile, şi plăcerea şi desfătarea mintală ce se naşte în suflet din pricina lor. Prin sfânta citire a Sfintei Evanghelii, sfârşitul cugetului pământesc, precum şi al lumii sensibile. Iar prin închiderea uşilor de după aceea, trecerea şi mutarea cu dispoziția sufletului de la această lume stricăcioasă la lumea inteligibilă, prin care trecere sufletul, închizând simțirile ca nişte uşi, le face curate de idolii păcatelor. Prin intrarea sfintelor taine se indică învățătura şi cunoştința mai desăvârşită, mai tainică şi nouă cu privire la iconomia lui Dumnezeu față de noi. Prin sărutarea dumnezeiască, identitatea aceluiaşi cuget, a aceleiaşi simțiri şi a iubirii tuturor față de toți, şi a fiecăruia mai întâi față de Dumnezeu şi față de sine. Prin mărturisirea Simbolului credinței, mulțumirea cuvenită pentru chipurile minunate ale mântuirii noastre. Iar prin imnul întreit sfânt, unirea şi deopotriva cinste cu sfinții îngeri, şi neîncetata şi împreuna lăudare sfântă a lui Dumnezeu. Prin rugăciunea prin care ne învrednicim să numim pe Dumnezeu Tată, se indică cea mai adevărată înfiere în harul Duhului Sfânt. Prin cântarea "Unul Sfânt" şi cele următoare, harul şi legătura unificatoare cu Dumnezeu. Iar prin împărtăşirea dumnezeiască cu prea curatele şi de viață făcătoarele taine, identitatea şi comuniunea asemănării după participare cu Dumnezeu, cât este îngăduită oamenilor. Prin aceasta, omul este învrednicit să devină din om dumnezeu.

Căci darurile Duhului Sfânt, de care credem că ne împărtăşim în această viață prin har întru credință, credem că le vom primi în veacul viitor cu adevărat în ipostasul lor, potrivit cu nădejdea neclintită a credinței noastre şi cu făgăduința sigură şi nemincinoasă a Celui ce le-a făgăduit, dacă vom păzi cu toată puterea noastră poruncile. Astfel vom trece de la harul întru credință la harul după vedere, Însuşi Dumnezeul şi Mântuitorul nostru Iisus Hristos prefăcându-ne întru Sine, înlăturând atributele noastre stricăcioase şi dăruindu-ne tainele arhetipice, indicate prin simboalele sensibile de aici.

Pentru uşoara ţinere de minte, dacă socotiţi de bine, să străbatem încă o dată pe scurt cele spuse şi să le recapitulăm astfel :

Sfânta Biserică este, aşadar, cum s-a spus, tip şi icoană a lui Dumnezeu. Căci unirea neamestecată pe care o întreţine Acela prin puterea şi înţelepciunea Lui infinită, între diferitele fiinţe ale celor ce sunt, legându-le ca un Făcător în chip suprem cu Sine, o realizează şi ea, legând în chip unitar pe credincioşi întreolaltă, prin harul şi chemarea unică a credinţei, pe cei activi şi virtuoşi prin identitatea voirii, iar pe cei contemplativi şi gnostici prin acordul nesfâşiat şi nedivizat al cugetului.

Ea este şi tip al cosmosului, al celui inteligibil şi al celui sensibil, având ca simbol al cosmosului inteligibil ierationul, iar al celui sensibil naosul.

Este iarăşi tip al omului, imitând sufletul prin ieration, iar trupul înfăţişându-l prin naos. Dar este şi tip şi icoană a trupului privit în el însuşi, ca una ce manifestă slava părţii teoretice prin ieration, iar podoaba părţii practice având-o în naos.

Prima intrare a sfintei Liturghi săvârşită în ea indică în general prima venire a Dumnezeului nostru, iar în special, întoarcerea celor ce sunt conduşi de El, de la necredinţă la credinţă şi de la păcătoşenie la virtute.

Citirile de după aceea, enunţă în general voile şi sfaturile dumnezeeşti, potrivit cărora trebuie să-şi îndrume şi să-şi poarte toţi viaţa; iar în special învăţătura şi înaintarea în credinţă a celor ce au crezut şi dispoziţia întărită spre virtute a celor activi, prin care, conformându-se legii dumnezeeşti a poruncilor, stau cu bărbăţie şi cu neclintire împotriva meşteşugirilor diavolului şi scapă de lucrările vrăjmaşe; de asemenea, indică deprinderea întru contemplaţie a celor gnostici, prin care, culegând după putere sensurile duhovniceşti ale lucrurilor sensibile şi ale Providenţei referitoare la ele, sunt duşi fără rătăcire spre adevăr.

Modulările dumnezeeşti ale cântărilor sugerează plăcerea şi desfătarea dumnezeiască, produse în sufletele tuturor, prin care, întărindu-se tainic, uită ostenelile trecute ale virtuţii şi se aprind de dorinţa puternică a bunătăţilor dumnezeeşti şi nestricăcioase pe care nu le au încă.

Sfânta Evanghelie este în general simbolul sfârşitului lumii acesteia, iar în special indică desfiinţarea totală a vechii rătăciri în cei ce au crezut, mortificarea şi sfârşitul legii şi al cugetului trupesc în cei activi, şi concentrarea şi referirea multelor şi diferitelor raţiuni spre Raţiunea cea mai cuprinzătoare în cei gnostici, sfârşindu-se şi terminându-se în ei contemplaţia naturală amănunţită şi variată.

Coborârea arhiereului de pe tron şi scoaterea catehumenilor afară, înseamnă în general a doua venire din cer a marelui Dumnezeu şi Mântuitorului nostru Iisus Hristos şi despărţirea păcătoşilor de cei sfinţi, ca şi răsplătirea cea dreaptă după vrednicia fiecăruia. Iar în special, înseamnă desăvârşita certitudine în credinţă a celor credincioşi, pe care o produce Dumnezeu şi Cuvântul coborându-Se în chip nevăzut, prin care certitudine este alungat de la ei orice cuget care mai şchioapătă în privinţa credinţei, cum e cazul la catehumeni; desăvârşita lipsă de patimi a

celor activi, prin care se desfiinţează orice cuget pătimaş şi neluminat al sufletului; în sfârşit, ştiinţa cuprinzătoare a celor cunoscute, prin care sunt alungate toate icoanele lucrurilor materiale din suflet.

Închiderea uşilor, ieşirea cu sfintele taine, dumnezeisca sărutare şi rostirea Simbolului credinţei, indică în general trecerea celor sensibile şi arătarea celor spirituale, învăţătura cea nouă a tainei referitoare la noi, identitatea unirii în cuget şi a iubirii, şi mulţumirea pentru chipurile în care am fost mântuiţi. Iar în special, învăţarea şi iniţierea celor credincioşi, unirea lor în cuget, evlavia şi înaintarea lor de la credinţa simplă la dogme. Cel dintâi lucru este arătat de închiderea uşilor, al doilea de ieşirea sfintelor, al treilea de sărutare, al patrulea de rostirea Simbolului. Tot în special, ele indică mutarea celor activi de la acţiune la contemplaţie, după ce şi-au închis simţurile şi s-au aşezat afară de trup şi de lume prin lepădarea lucrărilor lor; de asemenea, înălţarea lor de la chipul poruncilor la raţiunea lor, familiarizarea şi unirea poruncilor însăşi după raţiunile lor cu puterile sufletului, şi deprinderea şi aptitudinea spre mulţumirea ce creşte din cunoaşterea lui Dumnezeu. Ele mai indică mutarea contemplativilor de la contemplaţia naturală la înţelegerea simplă a celor inteligibile (când nu mai urmăresc deloc prin simţuri sau prin vreun lucru văzut raţiunea dumnezeească şi negrăită) şi unirea puterilor sufleteşti cu sufletul, precum şi simplitatea care cuprinde, unitar cu mintea, raţiunea Providenţei.

Doxologia sfinţitoare întreit sfântă, cântată neîncetat de sfinţii îngeri, înseamnă în general deopotrivă viaţă, purtare şi împreună cântare a dumnezeeştii doxologii, care se va înfăptui în veacul viitor între puterile cereşti şi pământeşti, trupul oamenilor devenind nemuritor prin înviere, şi nemaiîngreunând sufletul cu stricăciunea sa şi nici îngreunându-se, ci prin schimbarea întru nestricăciune luând putere şi capacitate să primească prezenţa lui Dumnezeu. Iar în special, ea înseamnă întrecerea teologică a credincioşilor cu îngerii întru credinţă; strălucirea deopotrivă cu îngerii a vieţii celor activi, pe cât este cu putinţă oamenilor, şi buna rostire a imnologiei teologice; în sfârşit, înţelegerile, cântările şi neîntreruptele mişcări ale contemplativilor privitoare la Dumnezeu, deopotrivă cu ale îngerilor, după cum e cu putinţă oamenilor.

Fericita invocare a marelui Dumnezeu şi Tată, şi rostirea cuvintelor “Unul Sfânt“ şi cele următoare, şi împărtăşirea cu sfintele şi de viaţă făcătoarele taine, indică viitoarea înfiere, unire, legătură, asemănare dumnezeiască şi îndumnezeire, de care vor avea parte toţi, după toate celelalte, din cauza bunătăţii lui Dumnezeu. Prin aceasta Dumnezeu Însuşi va fi toate în toţi cei mântuiţi, la fel, strălucind ca frumuseţe originară în cei ce strălucesc asemenea Lui, după har, prin virtute şi cunoştinţă. Iar credincioşi, virtuoşi şi contemplativi a numit pe începători, înaintaţi şi desăvârşiţi, care pot fi numiţi şi robi, lucrători cu plată şi fii, ca cele trei cete ale celor ce se mântuiesc. Robi sau credincioşi sunt cei ce împlinesc poruncile de frica ameninţărilor stăpânului şi lucrează cu bunăvoinţă cele încredinţate. Lucrători cu plata sunt cei ce poartă, de dorul bunătăţilor făgăduite,

greutatea şi arşiţa zilei, adică necazul legat de viaţa aceasta din osânda protopărintelui, şi ispitele care, din cauza ei, trebuiesc suportate pentru virtute. Aceştia schimbă înţelepţeşte, prin hotărâre de bună voie, viaţă cu viaţă, cea prezentă pentru cea viitoare. Iar fii sunt cei ce nici de teama ameninţărilor, nici de dorul celor făgăduite, ci în temeiul unui mod statornic şi al unei deprinderi în înclinarea şi dispoziţia voluntară a sufletului spre bine, nu se despart niciodată de Dumnezeu, ca acel fiu către care s-a zis : *"Fiule, tu totdeauna eşti cu Mine, şi ale Mele ale tale sunt"* (Lc. 15, 31). Aceştia prin afirmare voluntară şi prin îndumnezeire în har dobândesc atât cât le este îngăduit oamenilor, din ceea ce este şi e crezut Dumnezeu după fire şi cauză.

Să nu lipsim, aşadar, de la Sfânta Biserică a lui Dumnezeu, care cuprinde atâtea taine ale mântuirii noastre în sfânta rânduială a dumnezeeştilor simboale ce se săvârşesc. (Prin aceasta, ea făcând pe fiecare din nou să-şi poarte viaţa după Hristos, potrivit cu însuşirile sale, scoate la arătare darul înfierii dat prin Sfântul Botez în Duhul Sfânt, într-o viaţă după voia lui Hristos). Ci cu toată puterea şi sârguinţa să ne înfăţişăm pe noi vrednici de darurile dumnezeeşti, făcându-ne bine plăcuţi lui Dumnezeu prin fapte bune. Să nu umblăm *"ca neamurile care nu cunosc pe Dumnezeu în patima poftei"* (I Tes. 4, 5), ci precum zice Sfântul Apostol, *"omorând mădularele cele pământeşti: desfrânarea, necurăţia, patima, pofta cea rea, zgârcenia care este închinarea la idoli, prin care vine urgia peste fiii neascultării, şi toată mânia, furia, vorbirea urâtă şi minciuna"* (Colos.3, 5-8). Şi scurt vorbind, *"lepădând întreg omul cel vechi, care se strică prin poftele înşelăciunii"* (Ef. 4, 22), *"împreună cu faptele şi poftele lui"* (Colos. 3, 9), *"să umblăm cu vrednicie înaintea lui Dumnezeu, Celui ce ne-a chemat pe noi la împărăţie şi mărire"* (I Tes. 2, 12), *"îmbrăcând mila, bunătatea, smerenia, blândeţea, îndelunga îngăduire, răbdându-ne unii pe alţii în iubire"* (Ef. 4, 2) *"şi dăruindu-ne unii altora, dacă are cineva vreo pricină cu altul, precum şi Domnul S-a dăruit pe Sine nouă. Peste toate să păzim legătura desăvârşirii, iubirea şi pacea, la care am şi fost chemaţi într-un singur trup"* (Colos. 3, 12-15). Ca să spun pe scurt, *"să îmbrăcăm pe omul cel nou, care se reînnoieşte în cunoştinţă după chipul Celui ce l-a făcut pe el"* (Colos. 3, 10). Căci trăind astfel vom putea ajunge la ţinta făgăduinţelor dumnezeeşti şi ne vom putea umple cu bună nădejde de cunoştinţa voii Lui, rodind în toată înţelepciunea şi înţelegerea duhovnicească şi crescând în cunoştinţa Domnului. *"Şi întăriţi fiind cu toată puterea, întru tăria slavei Lui, spre toată zidirea şi îndelunga răbdare, cu bucurie să mulţumim Tatălui, Celui ce ne-a învrednicit pe noi să avem parte de soarta sfinţilor, întru lumină"* (Colos. 1, 11-12).

Iar dovadă limpede a cestui har este dispoziţia binevoitoare şi de bună voie către semenul nostru, a cărui roadă stă în a ne apropia după putere, ca de Dumnezeu, de orice om care are lipsă de ajutorul nostru, şi a nu-l lăsa nebăgat în seamă şi neajutat, arătând, cu toată sârguinţa cuvenită prin fapte, via noastră dispoziţie binevoitoare faţă de Dumnezeu şi de aproapele. Căci fapta este dovada

dispoziției binevoitoare. Nici un mijloc nu ne duce atât de uşor la dreptate sau la îndumnezeire (ca să zic aşa), la apropierea de Dumnezeu, ca mila arătată din adâncul sufletului şi cu plăcere celor lipsiți. Dacă Cuvântul arată ca Dumnezeu pe cel ce bine pătimeşte, lipsit fiind, căci zice : *"Întrucât ați fãcut unuia din aceştia mai mici, Mie ați fãcut"* (Mat. 25, 40), iar cel ce grăieşte e Dumnezeu , cu mult mai mult îl va arăta pe cel ce poate să facă bine şi face, ca fiind cu adevărat Dumnezeu, după har şi participare, ca unul ce şi-a însuşit prin bună imitare lucrarea şi însuşirea binefăcătoare a Aceluia. Şi dacă e Dumnezeu săracul, pentru coborârea lui Dumnezeu, Care S-a făcut sărac de dragul nostru şi a luat asupra Sa, prin împreună pătimire patimile fiecăruia, şi până la sfârşitul lumii pătimeşte mistic pururea pentru bunătatea Sa, după analogie cu pătimirea fiecăruia, vădit este că va fi pe drept cuvânt şi mai mult Dumnezeu cel ce tămăduieşte prin sine, imitând pe Dumnezeu, patimile celor ce pătimesc din iubire față de oameni şi se înfățişează ca având aceeaşi putere a dragostei ca Dumnezeu, după analogia Providenței Lui mântuitoare.

Cine va fi aşadar atât de târzielnic şi de anevoie de mişcat la virtute, ca să nu-şi dorească îndumnezeirea, când dobândirea ei este atât de uşoară şi cumpărarea atât de lesnicioasă ? Iar paznică sigură şi inviolabilă a acestora, şi cale uşoară spre mântuire - fără de care cred că nici un bine nu-l poate păstra neştirbit cel ce-l are - este grija de sine, prin care învățând să privim şi să cugetăm numai cele ce ne privesc pe noi, ocolim paguba ce ne poate veni de la alții. Căci de vom învăța să ne privim şi să ne cercetăm numai pe noi înşine, nu vom năvăli nicicând asupra faptelor altora, oricare ar fi ele, ci vom cunoaşte ca singur judecător înțelept şi drept pe Dumnezeu, Care judecă cu înțelepciune şi dreptate toate cele ce se fac, potrivit cu rațiunea după care s-au făcut, nu după chipul în care se arată. Pe acesta îl pot judeca şi oamenii, văzând în chip neclar ceea ce se vede. Dar adevărul nu este în ceea ce se arată, nici în rațiunea celor ce se petrec. Dumnezeu însă, văzând mişcarea ascunsă a sufletului, pornirea nevăzută şi rațiunea însăşi după care s-a mişcat sufletul, şi scopul rațiunii sau ținta precugetată a întregii acțiuni, judecă cu dreptate, cum am spus, toate cele săvârşite de oameni.

De ne vom sili să izbândim aceasta şi ne vom îngrădi pe noi înşine în noi, neamestecându-ne cu cele de afară, nu vom lăsa nici să vadă, nici să audă, nici să grăiască ochiul sau urechea sau limba noastră cele ale altora; iar de nu, le vom îngădui să lucreze cu simpatie, dar nu cu patimă, şi să vadă, să audă şi să grăiască spre câştigul nostru, şi numai atâta cât va socoti că trebuie rațiunea care înfrânează. Căci nimic nu alunecă mai uşor spre păcat ca aceste simțuri când nu sunt îndrumate de rațiune. Şi iarăşi, nimic nu ajută mai mult la mântuire ca ele, când le comandă, le îndrumă şi le conduce rațiunea spre cele ce trebuie şi vrea ea.

Să nu fim aşadar fără grijă, ci să ascultăm cu toată puterea de Dumnezeu Care ne cheamă la viață veşnică şi la o țintă fericită prin lucrarea poruncilor Lui dumnezeeşti şi mântuitoare; ca să luăm milă şi să aflăm har spre ajutor la timp potrivit. Căci *harul*, zice dumnezeescul Apostol, *"este cu toți care iubesc pe*

Domnul nostru Iisus Hristos întru nestricăciune“ (Ef. 6, 24), adică iubesc pe Domnul întru nestricăciunea virtuții şi întru cuviința curată şi nefățarnică a vieții, făcând voia Lui, şi nu vatămă nici una din poruncile Lui.

Acestea le-am înfățişat despre tema în chestiune pentru plata ascultării, după puterea mea şi aşa cum am fost învățat, neîndrăznind să mă ating de lucrurile mai tainice şi mai înalte. Dacă cineva dintre cei iubitori de învățătură doreşte să le cunoască şi pe acelea, să citească cele scrise despre acestea de către Sfântul Dionisie Areopagitul în chip dumnezeesc şi va afla cu adevărat descoperirea unor taine negrăite, dăruită neamului omenesc prin dumnezeiasca lui înțelegere şi limbă, *“pentru cei ce vor avea să moştenească mântuirea“* (Evr. 1, 14). Dacă nu sunt departe de dorința voastră, mutumirea se cuvine lui Hristos, dătătorul bunătăților, şi vouă care m-ați silit să le spun. Iar dacă am rămas departe de ceea ce ați nădăjduit, ce voi pătimi sau ce voi face odată ce sunt slab în cuvânt ? Slăbiciunea se iartă, nu se pedepseşte. Şi mai degrabă trebuie prețuit decât disprețuit ceea ce se face după putința omului. Aceasta mai ales se cuvine să o faceți voi, care v-ați propus să iubiți pe oameni pentru Dumnezeu. Dar lui Dumnezeu Îi este plăcut ce I se aduce sincer din suflet după putere, chiar dacă apare ca un lucru mic în asemănare cu cele mari. Căci El n-a respins nici pe văduva care a adus doi bănuți.

Ceea ce a fost văduva aceea odinioară şi cei doi bănuți, este oricând sufletul văduvit de păcat, care a lepădat legea cea veche ca pe un bărbat, dar încă nu e vrednic de însoțirea deplină cu Dumnezeu şi Cuvântul, însă Îi aduce totuşi Acestuia drept arvună doi bănuți, adică rațiunea cumpătată şi viața, sau credința şi buna cunoştință, sau deprinderea şi lucrarea celor bune, sau contemplarea şi acțiunea potrivită cu aceasta, sau cunoştința şi virtutea corespunzătoare, sau rațiunile din legea naturală şi scrisă, care sunt puțin superioare acelora şi pe care avându-le sufletul le aduce lui Dumnezeu şi Cuvântul, ieşind din ele ca şi din toată viața lui, voind să se însoțească numai cu El, şi primind astfel să se văduvească de chipurile, rânduielile şi moravurile silnice ale firii şi ale legii, ca de nişte bărbați, sau (Îi aduce) altceva mai duhovnicesc decât acestea, ce poate fi contemplat numai de cei curați la înțelegere şi e sugerat de Scriptură prin litera care e umplută de istorie. Căci toate cele omeneşti care par mari întru virtute, sunt mici când sunt comparate de rațiunea care priveşte lucrurile teologic. Dar iarăşi chiar banii mici şi din materie disprețuită şi nu prea cinstită poartă la fel pecetea împărătească ca şi banii de aur (materia cea mai de preț) şi sunt chiar mai de preț prin faptul că sunt aduşi cu toată dragostea.

Pe această văduvă imitând-o şi eu, am adus lui Dumnezeu şi vouă, iubiților, ca nişte bănuți, aceste cugetări şi cuvinte mici şi smerite, făcute dintr-o cugetare şi dintr-un grai sărac, fiindcă aşa mi-ați poruncit. Dar rog sufletul vostru binecuvântat şi sfânt să nu-mi mai ceară vreo însemnare scrisă despre nici una din chestiunile despre care am vorbit. Aceasta din două motive : întâi, fiindcă n-am dobândit încă frica curată şi statornică de Dumnezeu, nici deprinderea tare a

virtuții şi fermitatea neclintită şi nemişcată a dreptății adevărate, care dau mărturie despre siguranța cuvintelor; al doilea, fiindcă fiind învăluit încă de furtuna patimilor ca de o mare furioasă şi aflându-mă departe de limanul nepătimirii dumnezeeşti, şi neavând limpede înainte capătul vieții, nu voiesc să am pe lângă fapte şi cuvântul scris drept pârâş. Vă rog apoi pe voi, care ați primit harul ascultării, să mă pomeniți pe mine nevrednicul, prin rugăciuni lui Hristos, marelui şi singurului Mântuitor al sufletelor noastre, a Căruia este slava, cinstea şi închinarea, împreună cu Tatăl şi cu Duhul Sfânt în veci. Amin.

SFANTUL MAXIM MĂRTURISITORUL

MISTAGOGIA

traducere de
Pr. Prof. Dr. D. Staniloae

****

Migne P.G., t. 91, col. 657 - 718

FOLOSITI TEXTUL DOAR DACA AVETI CERTITUDINEA CA ESTE CONFORM CU ORIGINALUL ROMANESC APARUT IN Editura Institutului Biblic si de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucuresti, 2000. PENTRU ACEASTA PROCURATIVA LUCRAREA DOAR DE LA PERSOANE DE INCREDERE CARE AU VERIFICAT INTEGRITATEA TEXTULUI, SAU DESCARCATI-O DE PE SITEUL

http://www.angelfire.com/blues2/carti/

Rugati-va pentru cei ce au trudit la realizarea
acestei versiuni digitale.

****

APOLOGETICUM
2003

****